

נעמי כרמון • מיכאל מאיר - ברודניץ
יעקב יוניש • טובי אלפנדרי

תהליך תכנון מגורים ליישוב ערבי בגליל

חקר מקרה: אכסאל

סדרת מחקרי המרכז לחקר העיר והאזור

ערכו המיוחד של דו"ח המחקר המוגש בזאת הוא בהיותו פעולת חלוץ, ניסיון ראשוני להתגבר על חלק מהנתק בין צרכני התכנון לבין תהליך התכנון, המוכר לכל העוסקים בתכנון היישובים הכפריים הערביים בישראל. ניסיון זה מייצג את אמונתנו, שהתכנון חייב לגשר בין שני עקרונות:

- כיבוד המסורת התרבותית-חברתית של קבוצת היעד;
- יעילות פונקציונלית וכלכלית בתכנון היישוב.

על מנת לבנות את הגשר הזה הופעל תהליך של שיתוף התושבים בתכנון, שיתוף במסגרות שונות של היכרות הדדית, התייעצות, דיון ואיסוף מידע. בכל אלה נטלו חלק מתנדבים וקבוצות נבחרות מבין מנהיגי היישוב, מבין כלל התושבים הבוגרים במקום ומבין צעירי הכפר, תלמידי הכיתות העליונות בבית הספר התיכון.

הדו"ח הנוכחי מתמקד בנושאי מגורים. הוא פותח בסקירה של הכפר אכסאל ותולדות התפתחותו הפיסית והחברתית. בהמשכו מתואר התהליך של יצירת בסיס מידע לתכנון בשיתוף עם תושבי הכפר ומובאים ממצאיו. הממצאים עוסקים בבעיות המרכזיות, שצריך להתמודד עמן בתכנון הכפר, ומתייחסים לעמדות התושבים ביחס להישארות בכפר לעומת הגירה ממנו, וכיחס להסדרי המגורים (מסורתיים לעומת מודרניים) הרצויים בו. לאלה מתווספת תחזית מדוקדקת של גודל האוכלוסייה בכפר ב-20 השנים הבאות, על-פי תסריטי הגירה שונים. על בסיס הידע הדמוגרפי והכרת עמדות התושבים גובשה הצעה למדיניות דיור לאכסאל.

שתי תרומות עיקריות לדו"ח מחקר זה. האחת - תרומה לידע על השינויים החלים בחברה הערבית; בהקשר זה מעניינים במיוחד סיכום סקרי העמדות (סעיף 3.6), כמו גם הנכונות הרבה שמצאו מצד תושבים רבים מהכפר לשתף מתכננים מקצועיים ולגלות יחד עמם בעיות עיקריות ופתרונות אלטרנטיביים. התרומה השנייה היא הצעה למדיניות דיור לאכסאל, כולל הדרך למימושה; החידוש במדיניות המוצעת טמון בהצעה לשלב תכנון מקצועי, פונקציונלי ויעיל, הכולל תחזיות אוכלוסייה וצרכיה וחשובי עלות של המצוי והמוצע, עם תהליך שיתוף תושבים בתכנון, המבטא כבוד והתחשבות בנורמות התרבותיות והחברתיות של אוכלוסיית היישוב.

העבודה שנעשתה חלקית ודורשת השלמה. באמצעים הקיימים לא יכולנו להשלימה. מומלץ מאוד להמשיך בתהליך, לגבש הצעות תכנון חילופיות ולהעריך אותן יחד עם אנשי הכפר, כמוצע בפרק האחרון. ניסוי כזה היה בוחן את תקפותן של מסקנות המחקר והמלצותיו, כשלב חיוני בדרך להעברתן לביצוע באכסאל וביישובים ערביים אחרים. ניסוי כזה היה מאפשר גם הרחבת תחום הטיפול מדיור בלבד אל בעיות אחרות, שנמצאו כדורשות פתרונות דחופים, במיוחד שרותי פנאי ושרותי תשתית פיזית.

מחקר זה הוא פרי יוזמתו האישית של יעקב יוניש, שביצע בכוחות עצמו את מרבית עבודת השדה, בתקופת היותו סטודנט במסלול לתכנון ערים ואזורים בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון. מטעמים אישיים, נטש יוניש את העבודה בהיותה בעיצומה. את מקומו נטל טובי אלפנדרי, אף הוא סטודנט מתקדם באותו מסלול, שביצע חלקים ניכרים מניתוח הממצאים וכתב את הדו"ח המסכם. חלק מעבודת השדה וכל הניתוח והכתיבה נעשו בהנחיית פרופ"ח נעמי כרמון וד"ר מיכאל מאיר-ברודניץ.

החוקרים מביעים בזאת את הערכתם ותודתם לאנשי אכטאל על הרצון הטוב והשעות המרובות שהקדישו לעבודה זו. שיתוף הפעולה מצידם נותן תקווה למימוש של אידיאל שיתוף הציבור בתכנון. כמיוחד נודה לראש המועצה וסגנו, עובדי המועצה המקומית, מנהלי בתי הספר וציבור התושבים על התמיכה, העזרה וליווי עבודת המחקר בכפר.

המרכז לחקר העיר והאזור, הפועל בפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים בטכניון, שימש כאכסניה למחקר. אנו מודים על הסיוע שקיבלנו ממזכירתו, הגב' נורית קרנגל.

בצעדיו הראשונים נתמך המחקר על ידי מענק מקרן המשנה לנשיא הטכניון לענייני מחקר (מספר 021-0436). תודתנו לקרן.

תודה רבה למשרד הבינוי והשיכון על התמיכה הכספית, שאפשרה את השלמתה של העבודה הנוכחית. כמיוחד מודים עורכי המחקר לד"ר רחל וילקנסקי, שעמדה בראש ועדת ההיגוי מטעם המשרד, ולחברי הוועדה: רבקה אבלסון, מיכאלה גרזון, קרלוס דרינברג, דני רז ועוזי שמיר. הערותיהם תרמו רבות לאיכות העבודה. חסרונותיה נשארים, כמובן, בתחום אחריותם של החוקרים.

תוכן העניינים

עמוד

פרק 1 - מכוא

- 1.1 הרקע למחקר..... 1
- 1.2 מטרות המחקר..... 5
- 1.3 הסיבות לבחירת יישוב המחקר..... 6

פרק 2 - תאור הכפר אכסאל

- 2.1 מיקום..... 7

2.2 תאור היסטורי

- 2.2.1 רקע כללי..... 8
- 2.2.2 מקורות האוכלוסיה..... 8
- 2.2.3 התפתחות מבנה הכח בכפר..... 10
- 2.2.4 התפתחות השליטה על הקרקעות..... 11
- 2.2.5 תולדות הכניה והתכנון בכפר..... 15

2.3 מערך חברתי נוכחי בכפר

- 2.3.1 גודל אוכלוסיה..... 20
- 2.3.2 שינויים בהרכב הגיל..... 21
- 2.3.3 המשפחה - איפיונים עיקריים וביטויים בדיוור..... 22
- 2.3.4 רמת השכלה..... 24
- 2.3.5 השתתפות בכח העבודה..... 25
- 2.3.6 משלחי יד..... 26
- 2.3.7 ענפים כלכליים..... 27
- 2.3.8 רמת הכנסה..... 28

פרק 3 - עבודת השדה ותוצאותיה:

יצירת בסיס מידע לתכנון בשיתוף עם תושבי הכפר

- 3.1 עבודת השדה..... 29
  - 3.1.1 תהליך תכנון בשיתוף תושבים..... 29
  - 3.1.2 סקרי קרקעות ודירות..... 30
  - 3.1.3 סקרי העמדות..... 30

- 3.2 קרקע ומגורים - סקרים פיסיים
- 31..... 3.2.1 תפרושת המגורים על פי חמולות
- 36..... 3.2.2 רזרבות קרקע למגורים
- 37..... 3.2.3 פיזור המבנים הקיים היום בכפר מבחינת גובהם
- 38..... 3.2.4 שינויים ברווחת מגורים

- 3.3 זיהוי הכעיות המרכזיות שתכנון הכפר צריך להתמודד איתן
- 41.....

- 3.4 עמדות תושבים ביחס להשארות בכפר
- 43..... 3.4.1 הרגשת הקשר לכפר
- 44..... 3.4.2 המשיכה אל העיר
- 45..... 3.4.3 יעד ההגירה המועדף
- 46..... 3.4.4 הכוונה לעזוב את הכפר
- 47..... 3.4.5 ההתייחסות להגירה בשיחות ובראיונות שנערכו
- 48..... 3.4.6 סיכום: הישארות לעומת הגירה

- 3.5 עמדות בנושאי מגורים ושכנות
- 49..... 3.5.1 שכנים מועדפים
- 51..... 3.5.2 נכונות לבניה מעל שלוש קומות
- 52..... 3.5.3 נכונות לגור בכית משותף
- 53..... 3.5.4 צורך בפתרונות דיור חדשים
- 54..... 3.5.5 פתרונות דיור מקובלים על תושבי הכפר
- 55..... 3.5.6 ההתייחסות לבניה להשכרה
- 56..... 3.5.7 נכונות לגור בדירה קטנה הניתנת להרחבה
- 56..... 3.6 סיכום סקרי העמדות

פרק 4 - חיזוי גודל אוכלוסית הכפר והרכבה בטווח הבינוני והארוך

- 4.1 דפוסי ההגירה באכסאל לפי מפקד האוכלוסין של 1983
- 58.....
- 4.2 חיזוי האוכלוסיה באכסאל ב-2008 על פי שיטת רוג'רט
- 58..... 4.2.1 שיטת COHORT SURVIVAL - מתודולוגיה
- 59..... 4.2.2 פירוט ההנחות שבבסיס התחזית
- 60..... 4.3 שיטת חיזוי הביקוש לדיור

4.4 תסריטי הגירה שונים

- 62.....4.4.1 תסריט (1): מאזן הגירה אפס
- 64.....4.4.2 תסריט (2): הגירה שלילית
- 66.....4.4.3 תסריט (3): הגירה חיובית
- 68.....4.4.4 השוואת תסריטי ההגירה השונים

פרק 5 - מדיניות דיור לאכסאל - הצעות תכנוניות ודרכים למימושן

- 69.....5.1 מבוא
- 70.....5.2 דרכים לסיפוק הביקוש לדיור באכסאל
- 73.....5.3 תהליך מוצע ליצירת תוכנית ומימושה
- 74.....5.4 סיכום והצעות להמשך

נספחים:

נספח א - סקרי עמדות שנערכו באכסאל לגבי הבעיות

- 78.....העיקריות בכפר
- 81.....נספח ב - ההנחות למודל חיזוי האוכלוסיה על פי רוג'רס
- 83.....נספח ג - עמדות לגבי פעילויות פנאי בכפר
- 90.....נספח ד - מערך השירותים הציבוריים בכפר

- 94.....בכליוגרפיה

1.1 הרקע למחקר

תהליכי המודרניזציה המקובלים במדינות מתפתחות לא פסחו גם על הכפר הערבי בישראל. המאפיינים החשובים של תהליכים אלו הם: התרחבות ההשכלה, נטישת תעסוקות חקלאיות, גידול בהכנסה לנפש, שינויים בדפוסי מגורים והיענות לאמצעי תקשורת המוניים. תהליכים אלה מלווים בהתפרקות מסגרות והחלשות התחייבויות פסיכולוגיות, חברתיות וכלכליות קודמות, כשהאנשים מאמצים לעצמם דפוסיים חדשים של התנהגות.

בכפר הערבי בישראל התבטאו תהליכים אלו באבדן חלק מתפקידיה של המשפחה המסורתית המורחבת, שכללו בעבר את הפעילות הכלכלית, החברתית והפוליטית, לטובת התבססות גוברת על המשפחה הגרעינית, שהפכה להיות היחידה החברתית-כלכלית העיקרית בכפר. יחד עם זאת, הולכת וגדלה ההזדקקות לשירותים הניתנים ע"י הרשות המקומית וגורמים ממלכתיים חיצוניים, שירותי חינוך, בריאות, סעד, פנאי ועוד, שירותים שהיו בעבר בתחום אחריותה של המשפחה המורחבת.

בניגוד למדינות המתפתחות, בהן תהליכי המודרניזציה מלווים בהגירת אוכלוסיה רבה מן הכפר אל העיר, הרי בכפרים הערביים בישראל התהליך היה ונשאר שונה: מרבית תושבי הכפרים אינם נוטים להינתק מנכסיהם התרבותיים, החברתיים והכלכליים שבכפר ונמנעים מלהגר אל העיר. הם מעדיפים ליומם אל מקומות התעסוקה בערים ולהשאיר את ביתם בכפר. כתוצאה מהימנעות זו חל גידול משמעותי באוכלוסיית הכפרים הערביים. תהליך זה של השתלבות ותלות גוברת במערכי החיים שבמרכזים העירוניים, תוך המשך מגורים בכפר, כונה בספרות המקצועית "עיוור אצור" (מאיר ברודניץ, 1983).

ההיחשפות לתקשורת ולסגנון הצריכה המערבי והעליה הכללית בהשכלה ובהכנסה לנפש, גרמו לעליה מתמדת ברמת השאיפות, בעיקר של הדור הצעיר המשכיל יותר, המעוניין להגיע לרמת השירותים ולנורמות הצריכה המקובלות בחברה היהודית בישראל.

---

* נתוני משרד הפנים, כפי שנמסרו לוועדת מרקוביץ', מצביעים על כך שעד יוני 1986 היו תכניות מתאר מקומיות מאושרות ל-77 (64%) מתוך 120 יישובים ערביים מוכרים, כשתכניותיהם של 43 היישובים האחרים, עדיין בשלבי האישור האחרים - רובם בשלב ההפקדה.

שאיפות אלו נתקלות כבעיות כמו: קשיים בסיפוק צרכי הדיור, שאחד מביטוייהם הוא בניה בלתי חוקית; מחסור בקרקע זמינה לבניה עצמית ואי קיום שוק חפשי של קרקעות בכפרים; מחסור בתעסוקה ובאמצעי ייצור בכפר ובסביבה הקרובה; בעיות במערכת החינוך, התברואה והרפואה הציבורית; חוסר במוסדות לפעולות תרבותיות וחברתיות; בעיות כיווץ; פיגור בפיתוח כבישים ובחשתיות אחרת; קיפוח רשויות ערביות בתקציבי משרד הפנים; אי השלמת תכניות מתאר מתאימות* ועוד.

הגידול באוכלוסיית הכפר, יחד עם שינוי המבנה המשפחתי, החברתי והתעסוקתי, גרמו לשינויים במרקם הפיזי של הכפר הערבי: השטח הבנוי בחלק גדול מהכפרים הערביים התפתח פי 8 עד 18 בשלושים השנים מקום המדינה (שמואלי, שנל, 1980). מישוב צפוף וקטן, הכנוי מבתים צמודים זה לזה, הפך ליישוב פרוש ומפוזר על שטח נרחב. מיישוב המבוסס על שכונות מגובשות, לפי חמולות ובתי אב, הפך ליישוב המורכב בעיקר מקבוצות בתים של בני משפחות שונות. בצד הבית המסורתי הישן, התפתח בית חדש למשפחה גרעינית צרכנית, בית המנותק מאחרים, פתוח לסביבתו ובעל מבנה פנימי וצורה חדשים.

למרות התרחשותם של שינויים מפליגים אלה, ולמרות גידול האוכלוסייה שגרם לחלק ניכר מהיישובים הערביים להיכלל בין היישובים המוגדרים על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כיישובים עירוניים (בני 2000 נפש ומעלה), אנו ממשיכים לדון בס ככפרים. זהו כינויים המקובל בעיני תושביהם ובעיני הזרים המבקרים בהם, והוא שימש אותנו בדו"ח זה.

שמואלי, שנל, וסופר (1986) שבחנו את השינויים בכפרי המשולש הקטן טוענים, שההתפתחות של השטח הבנוי בכפרים הערביים מושפעת משלוש תופעות עיקריות:

א. מבנה הבעלות על הקרקע - שוק הקרקעות לבניה בכפרים הערביים מאופיין בביקוש רב ובהיצע מועט של מגרשים בשולי השטח הבנוי ומחוצה לו. ניתוח השוק מלמד כי הוא אינו פועל בתנאים של "שוק משוכלל"; קיימים בו אילוצים והעדפות, הזרים לשיקול הכלכלי הטהור.

ב. התגברות הציפיות לרווחת דיור - ניתוח השיקולים של משקי הבית בכפר הערבי היום מלמד, כי רוב משקי הבית מעדיפים להתמקם באזורים שבהם אפשר לבנות בית חד משפחתי או דו משפחתי מרווח, בסביבה פיסית מרווחת, ובמידת האפשר גם סמוך לבתים של בני המשפחה המורחבת ושל בית האב.

ג. מערכת קבלת ההחלטות של משק הבית - קבלת ההחלטות לגבי מקום המגורים של הדור הצעיר הפכה להיות פתוחה יותר. בניגוד לעבר, ההחלטה היום דמוקרטית יותר; ההעדפות והאינטרסים של הבנים נשקלים במשא ומתן פתוח, שבו חותרים בני המשפחה לפשרה. האב אינו עוד הפוסק האחרון, ובמהלך הדיונים נשקל מגוון רחב יותר של פתרונות אפשריים.

ההחלטה על המיקום מתקבלת לאחר שקלול האינטרסים של המשפחה המורחבת כולה. הנטייה של רוב המשפחות להימנע ממכירת קרקעות לבניה בכלל, וההעדפה למכור קרקע לבנים מבית האב, במקרים שנאלצים למכור, גורמות לכך שהדגם המרחבי של אזורי המגורים החמולתיים נובע מהדגם המרחבי של הבעלות על הקרקע ביישוב המסורתי, היינו היבדלות חמולתית. מראיונות שערכו החוקרים ביישובים אלו עולה, כי במקרים שקיימת אפשרות הבחירה בין מגורים בסביבה פיסית מרווחת, לעומת מגורים בסמוך לבני המשפחה, מחליטים רבים להתמקם בסמוך למשפחה המורחבת. גם במקרים בהם הצעירים היו מעדיפים לגור במרחק מסוים מהמשפחה המורחבת, לעתים מבנה הבעלות על הקרקע כופה עליהם מגורים בסמוך לה. כך נוצר פער בין השאיפות של הדור הצעיר לבין יכולתו לממשן הלכה למעשה.

קיפניס (1982), שכחן את מדיניות הסיוע לדיור לתושבי כפרים ערביים, מבחין בשאיפות אלו של הדור הצעיר וכשינויים הנורמטיביים העוברים עליו ביחס לתכנון בתי המגורים. בין ממצאיו:

א. שאיפות לפרטיות המגורים של המשפחה הגרעינית.

ב. העדפת מספר רב של חדרים קטנים על פני מספר קטן של חדרים גדולים, ושאיפה שכל שרותי הדירה (מטבח, בית שימוש, וחדר רחצה) יימצאו בתוך הדירה.

ג. יתר רגישות למצבי צפיפות בתוך הדירה.

ד. יתר פתיחות למגורים בבתי דירות ובשיכון ציבורי, למרות שהנורמה השלטת היא עדיין הבית החד משפחתי.

צרוף המגבלות הקשורות במבנה הבעלות על הקרקע, ביחד עם הביקוש הגדל לדיור של משקי בית, גרם מצד אחד להתפשטות השטח הבנוי והתרחבותו, ומצד שני להשארת מובלעות וקרקעות פנויות, שבעליהן אינם מממשים את אפשרויות הבניה שלהם עליהם אלא מחזיקים בהן עבור בניהם ונכדיהם. סירובם של בעלי הקרקעות למכור חלקות לאלה שאינם משתייכים למשפחה גורם לכך, שמחוסרי הקרקע נאלצים לקנות קרקע ולבנות במקום שמוכרים להם, גם אם אין הוא מיועד למגורים בתכנית מאושרת. תופעה זו, ביחד עם העדר כמעט מוחלט של בניה ציבורית במגזר הערבי, גורמת גם היא להתפזרות הבניה על פני שטחים נרחבים בתוך גבולות תכנית המתאר ומחוצה להם. התרחבות מפוזרת זו יצרה מצב, שבו הרשויות המקומיות ביישובים הערביים לא הצליחו לעקוב אחרי הבניה החדשה על-ידי פיתוח מקביל של תשתית דרכים, חשמל, מים וכד'. כך קורה, שדווקא הבניה החדשה מתרחשת בשטחים שבהם הפיתוח הסכיבתי ירוד.

הפער שנוצר כתוצאה מאי השלמת התשתיות הפיסיות והחברתיות באזורי הבניה החדשה, ביחד עם הבניה הבלתי חוקית, הם חלק מהגורמים להיווצרות נתק בין המודל התכנוני (במידה והיה כזה) לבין מודל התפתחות הכפר בפועל. יום-טוב (1985) תולה את הסיבות לנתק זה בראש ובראשונה בעורכי התכניות. טענתו היא, שמרבית מתכנני תכניות המתאר של היישובים הערביים הם יהודים, הזרים לחברה הערבית. הם טועים בנסותם שלהם להתמודד עם הבעיה התכנונית בעזרת תפיסה תכנונית וכלים תכנוניים מערביים, שאינם מתאימים לכפר הערבי אלא לחברה עם שוק חפשי של קרקע, יוזמה ציבורית להקמת דיור, ורשות ציבורית עם משאבים העשויה לבצע הלכה למעשה את התכנון.

ראסם חמאיסי (1986), טוען גם הוא לנתק בין המודל התכנוני לבין המציאות בשטח. הוא מצא שלושה סוגי גורמים לנתק:

- גורמים הקשורים בהכנת תכניות - הקצאת הקרקע לשימושים השונים מבוססת על תקנים המקובלים במגזר היהודי אך אינם מתאימים למגזר הערבי. ועוד: תהליך הכנת תכניות המתאר אינו צומח "מלמטה", תושבי הכפר ומנהיגיו אינם מעורבים בו. לעתים קרובות מרגישים התושבים שהתכנית נכפתה עליהם.

- גורמים הקשורים ברשות המקומית - הרשות מתקשה ליישם את תכנית המתאר. סיבה מרכזית לכך היא עלות היישום הגבוהה של הפתרונות שהוצעו על ידי המתכננים. קניית קרקע, תשלום פיצויים והוצאות פיתוח לייזום פרויקטים, שהתכנית מציעה לשיפור התשתיות בכפר, אינם בהישג ידו של הכפר, ומכאן שהתכנית נשארת על הנייר. גורם מכביד נוסף הוא שנציגי הציבור ברשות המקומית הם למעשה נציגי החמולות הגדולות; ככאלה הם אינם מעוניינים להיכנס לקונפליקט עם בני המשפחה אליהם הם משתייכים, וכוחם לכפות את רצונם על בני משפחות אחרות מוגבל ביותר.

- גורמים הקשורים בפרט - הפרט פועל עדיין במושגים של חופש בהתנהגותו המרחבית-אישית ומתנגד לכל התערבות שתפגע בחופש זה. בניגוד האינטרסים בין הפרטי והציבורי יוצא הפרט כשידו על העליונה. הוא חש שהתכנון בא לגזול את קרקעותיו, או להוסיף עלויות לכיסו, ואינו רואה בו אפשרות לשיפור איכות החיים שלו ושל הכלל. ליחס של חשדנות וספקנות כלפי התכנון יש משקל רב בהתנגדות הסמויה והגלויה לתוכנית המתאר ולאי הנכונות הדרושה ליישומה.

בשנים האחרונות מתגבשת ההכרה במדינות רבות וגם בישראל, כי יש צורך לשתף את ציבור הלקוחות בתהליכי התכנון. שיתוף הציבור יכול לשרת מטרת שונות ומגוונות, לפעול במצבי תכנון שונים, לפנות ל"ציבורים" בעלי הגדרות שונות ולהשתמש בשיטות שונות. הבדלים בין צורות שונות של שיתוף נובעים לא רק מנסיבות ואילוצים. הם משקפים בדרך כלל גם הכדלים מהותיים במטרות וביעדים.

מבחינה תיאורטית ניתן לזהות שש מטרות אפשריות לשיתוף הציבור (אלתרמן, לו-יון, צ'רצ'מן, 1981): קידום ערכים דמוקרטיים (שיתוף כמטרה בפני עצמה); השגת תכנון המותאם לרצונותיהן של קבוצות שונות; חינוך הציבור; השגת שינוי חברתי או אישי; גיוס תמיכה ולגיטימציה לתכנון (מניעת התנגדויות); והשגת שינוי פוליטי. בכל מקרה של שיתוף תושבים מעורבת לפחות אחת ממטרות אלו, אם בצורה מוצהרת וגלויה ואם בצורה מובלעת וסמויה.

מטרה מרכזית שמתכנן של כפר ערבי חייב להציב לעצמו היא יצירת תכנון המתחשב ברצונות של הקבוצות שונות.

בבסיסה של מטרה זו עומדות כמה הנחות:

א. אין דרך להשיג את "טובת הכלל" אלא במסגרת של שילוב ופשרה בין רצונות של קבוצות שונות.

ב. אנשים ללא השכלה מקצועית בתכנון יכולים להביע את רצונותיהם ולהצביע בפני המתכננים המקצועיים על בעיות, מטרות וכיווני פתרון מועדפים בעיניהם.

ג. אין פתרון תכנוני אחד שהוא טוב לכל המקומות ויש להתאים את התכנית למצב הספציפי ולתנאיו המיוחדים, באמצעות דיון עם התושבים שהם צרכני התכנון.

1.2 מטרות המחקר

מטרות המחקר הן:

א. בניה וניסוי של תהליך חדשני לשיתוף תושבי כפר ערבי כהליכי איסוף מידע לצורך תכנון הכפר.

ב. יצירת בסיס מידע לתכנון בכפר נבחר:

1. חיזוי גודל האוכלוסייה, באמצעות ניתוח דמוגרפי וניתוח עמדות התושבים ביחס להישארות בכפר בעתיד.

2. זיהוי הבעיות המרכזיות שהכפר צריך להתמודד עימן וסדרי העדיפות שלהן.

ג. הצעת מדיניות דיוור לכפר ערבי נבחר ודרכים ליישומה.

1.3 הסיבות לבחירת יישוב המחקר

האתר שנבחר הוא הכפר אכסאל שבגליל התחתון. הכפר נבחר משתי סיבות עיקריות: בשל היותו כפר אופייני ליישוב הערבי המוסלמי בגליל, ובשל הנכונות שגילו מנהיגי הכפר ותושביו לשיתוף פעולה מלא במהלך המחקר.

אכסאל יכול לייצג את היישוב הערבי המוסלמי בגליל בפרופיל החברתי שלו, כמבנה הפיסי שלו, ובהיותו בינוני בגודלו, בינוני במידת מסורתיותו ומורכב - כמו רבים מהכפרים - מחמולות אחדות.

מבחינת הפרופיל החברתי, אכסאל מייצג היטב את הכפר המוסלמי הטיפוסי. אמנם, בראשית שנות ה-70 פיגר אכסאל באינדיקטורים של מודרניזציה אחרי כלל האוכלוסייה המוסלמית בישראל, אך על פי מפקד האוכלוסין ב-1983, הוא כבר התקרב להדבקת הפער (ראה פרק 2). אכסאל, כיום, נמצא קרוב מאד למוצע של האוכלוסייה המוסלמית בישראל, מבחינת גודל משפחה, השכלה, והכנסה, כשקיים עדיין שוני מסוים במשלחי היד.

אכסאל, מייצג כפר ערבי טיפוסי, גם בהיבט הפיסי. בכפר מספר אלמנטים פיסיים, המאפיינים גם יישובים ערביים רבים אחרים בגליל:

* גלעין הכפר הצפוף בנוי במקום גבוה יחסית;

* בשל מחסור בקרקע ציבורית לא היתה אפשרות לבנות מבני ציבור במרכז, ולכן קשה הנגישות לשירותים החברתיים והמוניציפליים;

* רוב המבנים בכפר חדשים ובנויים בטון ובלוקים;

* רוב הבתים חד-קומתיים ודו-קומתיים;

* המגורים מתפרשים על פני השטח על פי מקבצים משפחתיים;

* כל בתי הכפר מחוברים לרשת החשמל הארצית;

* רוב הכבישים הראשיים מצופים באספלט, בעוד הדרכים בשכונות החדשות ושכילי הגישה לבתים עשויים עפר;

* בכפר אין רשת ביוב ולכל בית יש בור ביוב הנחפר לידו עם בנייתו.